

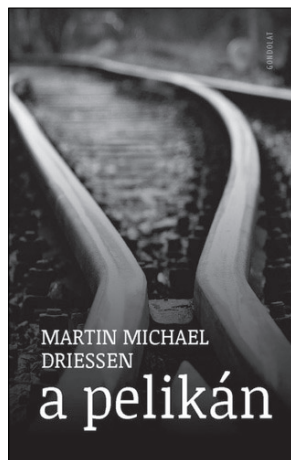
EMBER EMBERNEK PELIKÁNJA

Martin Michael Driessen: A pelikán

Ha van olyan, hogy önjáró regény, akkor *A pelikán* az. A holland író és operarendező mesterségbeli tudása, jelenetező ereje és ütemérzéke mit sem kopott, azonban a zártságra törekvés, a teljesen kompakt szerkezet csábítása ezúttal érzésem szerint megbosszulta magát – a motívumok szinte szabályos mátrixot alkotnak, a regény fő motívuma egyben a regény mozgatóelve is. Nem is a mechanikusság, a kiszámíthatóság üt vissza – ezeket egyébként is szinte megköveteli a burleszk –, hanem az, amit az olajozott működés érdekében ki kellett rekesztenie a szerzőnek.

Driessen könyveinek imaginárius középpontjában rendre valamilyen keresztény szimbólum áll, amelyet kiforgat eredeti jelentéséből. Az *Igazi hősb*ben például a Hal, amely egy szardíniásdoboz oldalán tűnik fel. Az első világháborús kisregényben szereplő testvérpár azért osztja meg élelmét néhány bajtársával, hogy jobb pozícióból várhassa a tizedelést, azt hihesse, hogy kezébe vette a sorsát. Magyarul most megjelent könyve pedig már címében is az önfeláldozó szeretet jelképét hordozza, amely mint ilyen csak a véradó sátor piktogramjáról ismerős a két főszereplőnek, akik szívesen hagyják megcsapoltatni magukat egy kis mellékesért. Amikor a történet során egyikük balesetet szenved, társa úgy menti meg az életét, hogy elállítja a pusztító vérzést, feltépve az inget a mellén; a kórházban lábadozó sebesült meg lehet, hogy transfúzióval a saját vérét kapja vissza, annyiszor szorult rá arra, hogy vért adjon. Később, hasonló helyzetben, a társa már nem tudja „pelikánként” megmenteni az életét, és úgy érzi, egész további életére az adósa marad. Egy pillanatra sem fordul meg a fejében, hogy esetleg érdemtelenre pazarolja a jóságot; nem tehet másként. Driessen ábrázolásában vak lendkerék az élet. Minden ok és értelem nélkül történnek szörnyűségek vagy jó dolgok; a szörnyűségeket – legalábbis, ami szem elé kerül a holland író könyveiben – különösebb gonoszság nélkül követik el, a jót legtöbbször igazi szeretet nélkül cselekszik.

Driessen minden regényének más helyszínt választ. A terjedelem – és ezzel együtt a regiszter is, amelyben mono-témája megszólal –, könyvről könyvre változik. *A pelikán* színtere történetesen egy horvát területen fekvő elképzelt városka. Nem is annyira a hely megválasztásával van baj – végül is Driessen el tudja hitetni, hogy itt is megeshet egy ilyen piti zsarolási ügy, és szereplőinek a szerencsétlenkedését is szeretettel ábrázolja, így nem bántó a tipizálásuk –, hanem az időzítéssel; a történet a nyolcvanas években kezdődik, a végére kitor a délszláv háború. Ez a rettenetes, rettenetes közeli, máig feldolgozatlan háború jórészt csak háttérül szolgál egy tragikomi-

Gondolat Kiadó
Fordította Fenyves Miklós
Budapest, 2019
220 oldal, 3260 Ft

kus vagy melodramatikus történetnek. Ahogy a történetben szereplő fiktív kisvárost is csak hozzávetőlegesen helyezhetjük el a térképen, talán azt is szerencsésebb lett volna lebegtetni, hogy pontosan mikor játszódik a cselekmény – ami azonban a helyszínválasztás után szinte lehetetlen, ahhoz ugyanis túlságosan meghatározza a történetet a történelem.

Driessen egy tökéletesen zárt kisvilágot varázsol a szemünk elé, amelyben minden áll, vagy le-föl és ide-oda jár, vagy ide-oda billeg, anélkül, hogy bármiféle tartana; a sok önmagába visszatérő mozgás a mozdulatlanlanság, megmerevedettség benyomását kelti. A természet évszázadok óta változatlan ezen a tájon, éppen mert „jelentéktelen városká”-ról van szó, aminek nincs ipara. A terület mindig más hatalom fennhatósága alá tartozott, ami paradox módon megint csak a ciklikusság és az állandóság érzését erősítette az itt élőkben. Driessen csupa reális elemből építi fel a városka világát, némelyiküknek azonban szinte már tolakodóan jelképes jelentése van. Ilyen a pelikán, amely a szeretet szimbóluma; ugyanakkor ezek a nagytestű madarak nagyon is valóságosak, minden tavasszal menetrendszerűen megérkeznek és megszállják a tengerpartot és a korzót. Az itteniek nagyon rútnak látják őket közlől, noha, mint azt a regény többször jelzi, éppenséggel fordítva is lehetne nézni a dolgot: ezek a kiszolgáltatott lények – a regény össze többi „lelkes” és „lelketlen” állatával együtt – néma és szemrehányó tanúi az emberi nyüzsgésnek. Nyilván annak is önmagán túlmutató jelentése van, hogy a városkában óramúzeum működik, de a legmetaforikusabb a város büszkesége, a hidraulikus elven működő kábelvasút, amely „annak idején” az egyik első volt a világon: „Az 1892-ben létesített kábelvasutat ugyanaz a mérnök építette, mint a híres wiesbadeni Nerobahnt: igazi műszaki csoda volt, amely a vízballszt szabadalmaztatott elvének megfelelően az ereszkedő kocsiban elhelyezett súlyra bízta az ellenirányba tartó kocsi felvontatását, s így mindenféle motor-meghajtás nélkül győzte le a völgyi állomás és a dombtetőn álló ortodox templom közötti háromszáz méteres szintkülönbséget. A tartályt egy magasabban fekvő tározó vízával töltötték fel, úgyhogy a vasút jóformán költségek nélkül üzemelt.” (8–9.) A kábelvasút félreérthetetlen életmetaforává emelkedik a regényben: a két főszereplő csak pillanatokra kerül közel egymáshoz – ahogy a két kocsi a pálya közepén elsuhan egymás mellett –, illetve össze van láncolva; egymásból élnek, de közben egymást éltetik. Ugyanis a regény közép-pontjában álló zsarolás is ennek a szerkezetnek a menetrendje vagy működési elve szerint zajlik, Andrej, a postás és Josip, a kábelvasút üzemeltetője rendre egy kő alá elhelyezett összeggel tölti fel a rendszert.

Andrej is minden áldott nap ugyanazt az utat teszi meg, hegyre fel, hegyre le – és ugyanilyen bejáratottan gőzöli fel a leveleket, hogy kiegészítse a fizetését. A szokásos levélbontogatás közben tudomást szerez Josipnak egy zágrábi hölgygel kibontakozó románcáról, akivel félreérthetetlen helyzetben aztán lencsevégre is kapja az emlékműnél. Zsarolni kezdi. Csakhogy balesetet szenved – a véletlen úgy akarja, hogy Josip mentse meg az életét. Amíg a kórházban gyógyítják, Josip vigyáz a lakására, és rájön, hogy a postás rendszeresen fosztogatja a rábízott küldeményeket. Ahogy annak idején Andrej is erkölcsi érvet keresett, amikor zsarolni kezdte Josipot – felesége van és fogyatékos kislánya –, úgy Josipot is a postás erkölcstelensége háborítja fel először. Persze mindegyiküknek más egyéb indítékai is vannak, lesznek, például az a – nem egészen tudatosult – vágy, hogy történjen már valami. Groteszk helyzet alakul ki, hiszen zsarolás címen valójában kisegítik egymást, mivel elvileg ugyanaz az – egyre emelkedő – összeg cserél folyton gazdát. (Ugyan nem oszt, nem szoroz, de szerintem valami gubanc van a hermetikusan zárt körforgásnak ezzel a szépen kitalált motívumával, hiszen közben mindketten bőven költenek is – nem egészen világos, miből.) Driessen ügyesen aknázza ki a groteszk helyzetben rejlő lehetőségeket. Andrej és Josip akarva-akaratlanul közelebb kerülnek egymáshoz, például azáltal, hogy a barátkozással igyekeznek elterelni magukról a gyanút, ami még viccesebb lesz attól, hogy az olvasó tudja, teljesen szükségtelenül alakoskodnak:

egyikükben sem merül fel, hogy épp a másik lenne a zsarolója. Később viszont már valóban elfajta apa–fiú kapcsolat kezd kialakulni köztük.

A burleszkszerűséget fokozza, hogy a kapcsolatuk aszimmetrikus, már csak azáltal is, hogy Josipot Andrej, Andrejt Josip zsarolja. Andrejnek egészen sötét indítékai vannak (a zsarolgatást is ő kezdi), ráadásul mindig nagyon könnyen megbocsát magának, Josip viszont igazi jó lélek, olyan ember, aki állandóan a másik javát nézi, a vakságig naiv. Ám amint igazán közel kerülhetnének egymáshoz, a regény koreográfiája szerint mindig el-siklanak egymás mellett. Amikor az egyikük elhatározza, hogy felhagy az üzelmeivel, a másik már elindított valamit, ami végül keresztülhúzza bűnvalló társa szándékát – ez oda-vissza lejátszódik. Igazi mély kapcsolat a regény világában csak „animális szinten”, a kicsit fura Andrej és Josip autista kislánya között lehetséges, akik eleve rá vannak hangolódva egymásra. Nem véletlen, hogy amikor Andrej hirtelen ötlettől vezérelve megveszi a kutyát az ügetőn, kínjában azt hazudja, hogy a (nem létező) kislányának kell, és a kutya végül Josip kislányánál is köt ki.

Nem elég, hogy Josip és Andrej arra vannak ítélve, hogy a bensőségebb pillanatok után megint messze távolodjanak egymástól, igazán közel sem kerülhetnek egymáshoz soha. Tragikus – vagy inkább tragikomikus – módon csak a halál közelében, a halál pillanataiban lesz valódi közük egymáshoz., amikor a másik meghal. Andrej halálának a kábelvasút kocsiájában (ami Josip terepe) a pandanja Josip halála a kaszinóban (ami meg Andrej egyik törzshelye).

A csúcson lekapni valamit – több értelemben is, mivel például a hegycsúcson készülnek a fényképek a szeretkező párról, itt állnak talapzatukon szoborrá merevedve a szuronyukat szegző katonák – csúcs érzés, ami azonban csak múlt pillanat lehet, zárvány az időben, vagy a halálban realizálódhat. Ez a fájdalmas igazság kulminál abban a pillanatban, amikor Andrej egy szelfin meg akarja örökíteni a saját „hősiességét”. Halála groteszk apoteózis, a kis postás úgy érezheti, hogy megdicsőült, bár az elmúlása minden, csak nem hősiesség vagy nagyszabású. Kétségtelen, hogy segít a szerb támadás elől a kábelvasúton menekülőknél – igaz, ugyanolyan sajátos logikával válogatva köztük, mint amikor a leveleket gőzölte fel –, meghalnia azonban a szelfizés miatt kell.

A kisregény zárata tízegyhány évvel később játszódik Wiesbadenben, abban a városban, ahol a horvát kábelvasút párja működik. Szemmel látható, hogy itt, a történet végén Driessen igyekezett minden szálát elvarni, sőt, hogy ezt a záró részt elvileg a tragikusba fordult történet addigi súlya lenne hivatott a magasba repíteni. Megtudjuk, hogy Andrej alakja köré a halála után valóságos legenda szövődött, Josip viszont – mint minden túlélő – egyre jelentéktelenebbnek érzi magát az idő múlásával. Meg van győződve arról, hogy tartozik Andrejnek, törleszteni akar, felteszi ruletten azt az ötven fontot, amit egykor annak bizonyítékaként vett magához, hogy Andrej megdézsmálja a rábizott küldeményeket. Végtelenül groteszk – bár érzésem szerint túlírt – jelenet ez is: Josip pontot akar tenni a történet végére, vagyis el akarja játszani az elátkozott összeget és megint bele szeretne simulni az egyszerű életbe, a jelentéktelen ember szerepébe, de vesztére egyre csak nyer. Az olvasó úgy érzi, csak a halálával lehet vége... Josip éppen abban a pillanatban kap szívrohamot, amikor megvilágosodik (lehet persze, hogy csak az oxigénhiánytól vizionál), rájön, hogy miként tudja beilleszteni a kettejük közös történetébe a váratlan nyereményt: elhatározza, hogy szuper elmeagyógyintézetet alapít majd, amelyet Andrejről nevez el, és amelynek egy piros pelikán lesz az emblémája.

Driessen nem engedi, hogy a történet libikókája túlságosan a tragikum felé billenjen ki, az egyszer beindított, aztán szinte önjáró történet soha egy pillanattig sem válik ember-telenné, szereplőit megkíméli a legrosszabbtól. Eleve egyiküknek sem szerepel a tervei között, hogy a saját érdekében akár fel is áldozza a másikat. Nem csak a zsarolgatással jár mindenki jól, magasabb értelemben is olyan helyzet alakul ki, amellyel mindenki csak

nyer: a derék Josip hozzásegíti a boldogsághoz jobb sorsra érdemes társát, aki néhány pillanatra megtapasztalhatja a beteljesülés örömét, és hősnek képzelheti magát. Teszi ezt úgy, hogy teljesen feladja magát, de nem piszkolódik be, sőt. A másik, akivel összehozta rossz (vagy jó) sorsa, „mindössze” az életét – mármint az egész további életét – követeli, amit ő boldogan odadob.

Nem is önmagában a kicsit andalító hangszerelés olyan zavaró ebben a nagyon is keserű történetben. A kisregény igazi buktatója az időzítés. A sztori ugyan nem a háborúról szól, nem a háború körül forog – de abban a világban játszódik, amelyben kirobbanhatott a délszláv háború. A könyv első felében elég sok elejtett jelzés utal a háborús fenyegetésre. Egyrészt ebben a kisvárosban sohasem történt, soha nem történik semmi – ennek a tünete a beszorítottság-érzés és az egyre növekvő frusztráció –, másrészt viszont ott kísért a sajnos nagyon is valóságos második világháborús események elfojtott és lelket betegítő emléke. Egyrészt: „Itt nem történt semmi; a városka egyik nemzedékét termette és temette el a másik után, anélkül hogy akár egyetlen fia is nevet szerzett volna magának a nagyvilágban” (7.), másrészt a városka fölé egy második világháborús emlékmű magasodik, katonák harci pózba meredve, akik mintha szuronyt szegezve le akarnának rohanni a hegyoldalról. A németgyűlölethez érezhető öngyűlölet tapad. A városka lakói az odalátogató gazdagabb turistákból élnek, de úgy érzik, hogy ezek a gazdag nyugatiak igazából elősködnék rajtuk, kihasználják az olcsóságot és hasznot húznak a szegénységükből, ezért viszolyognak tőlük, miközben maguk is mérhetetlenül vágyakoznak a státuszszimbólumnak számító nyugati javak után. A könyv első felében az olvasó úgy érzi, hogy a sokféle elfojtott vágy, indulat, fel nem dolgozott érzés robbanással fenyeget. A szövegben nagyon sok a harci metafora, amelyek mindig a szereplők gondolataiban jelennek meg nagy ártatlanul, például: „Behajította a vízbe a fagyalt maradékát, és mosolyogva figyelte az újonnan kialakult elrendeződést: villámgyors kis támadásokat követő rövid menekülési manőverek, mintha minden alászálló morzsa egy-egy mélyvízi bomba volna, amelyet előbb hatástalanítani kell.” (20.) „Nem gondolta, hogy helytelen dolgot cselekszik. Elvégre Tudjman házasság, egy leánygyermek apja, semmi keresnivalója egy másik nő társaságában. Talán ez a háromezer dináros követelés úgy hat majd rá, mint valami erkölcsi figyelmeztető lövés.” (19.) A mindennapokban, a felszínen azonban ebből semmi sem látszik, legfeljebb sörözgetés közben kerül elő, akkor is pillanatokra, a múlt vagy a politika.

A könyv felénél éles váltás következik be, ettől kezdve az elbeszélő egyre gyakrabban jelzi, hogy a csendes városka körül felbolydult a világ, több oldalas híradások követik egymást (hangsúlyozottan idegen szövekként a regényben), és a kölcsönös ellenségeskedés következményei, a szegénység, az álláshelyek megszűnése az ott lakók életében, sőt, a történet két főhősének az életében is érzetik a hatásukat – igaz, nagyon felemás módon.

Egyrészt Josip és Andrej életét szinte teljesen kitölti a zsarolgatás. Az egyre növekvő infláció még kapóra is jön nekik, mert így egyre többet és többet követelhetnek egymástól, vagyis nem érzik meg a közelgő háború hatásait. Másrészt viszont most már az ő történetükben is megjelenik az agresszió, pontosabban meg is jelenik, meg nem is. Amikor Josip megüti a trafikost (aki különben amúgy megérdemelné, például antiszemita megnyilvánulásaiért), mivel tévesen benne véli felfedezni a zsarolóját, egyszerre robbanást hallanak a hegyről; mint később kiderül, egy horvát milícia merényletet követett el egy szerb hadi-növendékeket szállító busz ellen, a várost először csapja meg a háború szele. Olyan, mint ha Driessen valamiképp modellezni kívánná, hogyan kezdődik a kollektív agresszió – Josip galamblelkű, soha életében nem ütött meg senkit –, de az egész megmarad odavetett lehetőségnek. Egyrészt az ütésnek semmi köze a politikához – és Josip azonnal meg is bánja, megriad magától –, másrészt az is ez ellen szól, hogy Andrejnek is élete nagy napja lehetne ez, végre sikerült lencsevégre kapnia az álomszép apollólepkét. Andrej tipikusan az a fajta ember, akinek nem tudatosult veszélyes ambícióit csúnyán kihasználhat-

ná a rezsim. Driessen azonban nem engedi, hogy ilyen helyzetbe kerüljön: alig kezdődik el a kiképzése, már véget is ér, mert a városkára lecsapnak a szerbek, és Andrej még azelőtt meghal, hogy a regény konkrét világába teljes valóságával betörne a háború.

Ebben is sajátos aszimmetria érvényesül: a történelem kevésbé része az ő történetüknek, mint az ő történetük a történelemnek. A zsarolási komédia szinte teljesen kitölti a kettejük életét, és a szerző is erre koncentrált. Nemcsak kettejük számára, de a könyv szempontjából is ez a legfontosabb. Mindent összevetve *A pelikán* így kaján látélet lehet a háborúról és a „hősiességről” általában, ügyes ábrázolása az emberi komédiának – csak közben a konkrét háborúról, a délszláv háború idején elszabadult démonokról nem mond semmit.

A zárlatot olvasva látszik csak igazán problematikusnak Driessennek az a döntése, hogy két főszereplőjének kivettázott történetében ennyire kevés vagy felemás szerepet enged a háborúnak. Lehet-e, szabad-e ilyen egyszerűen letudni a háborút, mint azt Driessen teszi? Jó tíz évvel Andrej halála után Josip a kedvesével ellátogat Wiesbadenbe. Megtudjuk, hogy makkegészséges, kutya baja, enyhe depresszió kínozza, de az is csak amiatt, hogy úgy érzi, elrepült az élet. El akarja hitetni magával, hogy boldog, nehogy megbántsa a partnerét (annyira naiv, hogy az szinte már hihetetlen; kérdés, hogy a történetet nem hitelteleníti-e egy ilyen hihetetlen figura). Driessen ide még beiktat egy hosszabb visszatekintő részt, megismerjük Josip életének meghatározó emlékét, amely a második világháborúhoz kapcsolódik, de nem a kegyetlenségről, a kegyetlenségről szól, hanem az – igaz, nem egészen önzetlen – bajtársiasságról. Mintha nem is lett volna balkáni háború. Hogy valami történt, arra csak egyetlenegyszer utal az elbeszélő: megtudjuk, hogy a hősök szobra lekerült a talapzatról, azt most sárkányrepülőök használják starthelyként. Sőt, ha mindenáron „politikai üzenetet” akarunk keresni a kisregényben, akkor az nem (közvetlenül) a délszláv háborúval kapcsolatos. Azt mondhatnánk, hogy a kisregény végére a németek „győztek”: Wiesbaden maga a földi paradicsom, Josip és Jana önfeledten élvezik a nyugati civilizáció áldásait (legyen az a kiglancolt, jól karbantartott kábelvasút, a hegyről nyíló kilátás vagy a Zara bolt kínálata). A zárlat alapján Josip ekkor is inkább csak Andrejvel (és a kedvesével meg a fogyatékos kislányával) szemben érzi úgy, hogy törleszteni valója van. Andrejvel való összeláncoltsága – amiből teljesen hiányzik a fatális, a mániás elem – ettől a szomorkás boldogságérzéstől démoni színezetet nyer. A groteszknek szánt könyv végképp igazi abszurdba fordul.